

Юрій Пілюков,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного
університету, провідний фахівець
Тернопільського НДЕКЦ МВС України
ORSID: <http://orsid.org/0000-0001-9952-3423>

ЗАЛУЧЕННЯ СПЕЦІАЛІСТА ДО ОГЛЯДУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ РОЗКРАДАНЬ МАЙНА ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

Розглянуто елементи криміналістичної характеристики привласнення, розтрати, заволодіння майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем та використання окремих видів спеціальних знань під час огляду у кримінальних провадженнях.

Ключові слова: кримінальне провадження, криміналістична характеристика, привласнення, розтрата, заволодіння, службова особа, службове становище, спеціаліст, спеціальні знання, слідчі (розшукові) дії, огляд.

Pilyukov Yu.

Involvement of a specialist in an investigative examination in the investigation of misappropriation, embezzlement, seizure of property by abuse of an official by his official position

The article considers the elements of forensic characterization of misappropriation, embezzlement, seizure of property through abuse of office by an official and the use of certain types of special knowledge during the investigative review in criminal proceedings. The purpose of the study is to determine the range of specialists and analyze their functions during inspections in the investigation of misappropriation, misappropriation or seizure of property by abuse of office by an official. Analysis of criminal law and forensic characteristics of this offense, generalization of the main provisions of research, investigative and judicial practice shows that during the inspections in the investigation of criminal offenses under Part 2 of Art. 191 of the Criminal Code of Ukraine, the following special knowledge can be used for the most part: a) forensic knowledge in the field of forensic photography, video recording and sound recording, in the field of forensic tracing and trasology, in the field of technical research of documents, handwriting and copyright; b) special economic knowledge in the field of accounting, tax accounting, financial reporting, pricing; e) special commodity knowledge; f) special automotive and transport and commodity knowledge; g) special construction-technical, land-technical, appraisal-construction, appraisal-land, road-technical knowledge and knowledge of land management; g) special knowledge in the field of information and computer technologies; h) special psychological knowledge. During the investigation of theft through abuse of office by an official, the inspection can be divided into such types as: inspection of the scene, premises, areas, things and documents.

Keywords: criminal proceedings, forensic characteristics, misappropriation, embezzlement, seizure, official, official position, specialist, special knowledge, investigative (investigative) actions, review.

Постановка проблеми. Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 191 КК України «Привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем» [2], є одним з найбільш поширених видів розкрадань, яке відноситься до корупційних.

Проведення огляду, як невідкладної слідчої (розшукової) дії під час розслідування такого кримінального правопорушення потребує використання широкого кола спеціальних знань, відіграє важливу роль у збиранні та перевірці доказової інформації.

Метою дослідження є визначення кола спеціальних знань, суб'єктів їх використання та застосування під час проведення оглядів у розслідуванні привласнення, розтрати або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх наукових досліджень, присвячених використанню спеціальних знань у розслідуванні окремих видів кримінальних правопорушень, заслуговують на увагу наукові роботи Г. С. Бідняк, В. С. Бондара, Г. П. Дондик, А. П. Запотоцького,

Н.М. Косміної, М. В. Кривоноса, І. Р. Куриліна, Д. В. Куриленка, А. М. Лазебного, Л. В. Мединської, В. В. Семенова, Н. В. Тимофєєвої, О. В. Шевченка, О. В. Шаповал, О. М. Шрамка та ін. Віддаючи належне науковим працям вчених, скористаємось фундаментальними розробками і доповнимо їх здобутки для дослідження нашої теми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із структурних елементів криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень є його криміналістична характеристика. Для досягнення мети дослідження доцільно сформулювати основні положення криміналістичної характеристики та її елементів кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 191 КК України, яка суттєво впливає на визначення основних видів спеціальних знань, що можуть використовуватись під час проведення слідчих оглядів.

З огляду на загальні наукові положення, на нашу думку, до елементів криміналістичної характеристики зазначеного кримінального правопорушення належать:

– предмет злочинного посягання, до якого належать: кошти, матеріальні цінності у вигляді сировини, матеріалів, пального, продукції, напівфабрикатів, готових виробів з урахуванням їх споживчої вартості, що можуть належати до різних джерел розкрадання (підзвітні цінності, невраховані цінності, створені на підприємстві, в організації, установі за рахунок лишків, що надійшли зі сторони, від співучасників) тощо.

– особа злочинця, характерною особливістю якої, є наявність кола повноважень для вчинення певних юридично-значимих дій та перебування на посаді. До неї належать: категорії службових, матеріально відповідальних осіб, технічного персоналу та інших осіб, які можуть бути причетні до кримінального правопорушення. Характеризуючи особу злочинця, потрібно звернути увагу на чинники, що можуть впливати на досягнення нею злочинної мети, а саме – утворення злочинної групи, розподіл ролей між співучасниками та ін.;

– спосіб вчинення кримінального правопорушення, яким є зловживання службовим становищем спеціальним суб'єктом – службовою особою, що наділена певними повноваженнями. Це прийоми заволодіння майном, його вилучення, збуту, реалізації. Для такого способу вчинення характерним обов'язкова наявність способу приготування до розкрадання – прийоми створення неврахованих лишків сировини, готової продукції, коштів та ін., а також приховування, маскуваня злочинних дій, тобто обставини, що обумовили вибір розкрадачами певних способів розкрадання. Такі способи можуть мати загальні ознаки, так і характерними для конкретної галузі виробництва, технології виготовлення певних видів сировини, напівфабрикатів, готових виробів та ін.);

– обстановку розкрадання, або місце його вчинення, яка охоплює галузь виробництва, сферу обслуговування, виробничу ділянку, структурний підрозділ організації, підприємства та ін.; До цього елемента також належать умови, що визначаються технологічним процесом або операцією, системою обліку та звітності, зберіганням та рухом коштів і матеріальних цінностей, документообігом (оформлення та рух управлінських, проектних, облікових, бухгалтерських, лабораторних, технічних, технологічних, виробничо-господарчих, статистичних та інших документів), видом продукції, що використовується, а також час, сезонність робіт, канали збуту, реалізації здобутого злочинним шляхом;

– наслідки розкрадання, відображені в матеріальній обстановці злочину (характерні сліди, їх локалізація та взаємозв'язок), викликані службовими та позаслужбовими діями та зв'язками розкрадачів, способом життя, поведінкою у побуті, особистими зв'язками;

– розмір шкоди (збитків), який актуальний для визначення кваліфікації складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4, 5 ст. 191 (в частині вартості майна, здобутого злочинним шляхом).

Аналіз кримінально-правової та криміналістичної характеристик такого правопорушення, узагальнення основних положень наукових досліджень, слідчої та судової практики свідчить, що під час проведення оглядів у розслідуванні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 191 КК України, здебільшого можуть використовуватись такі спеціальні знання: а) криміналістичні знання у галузі судової фотографії, відеозйомки та звукозапису, у галузі криміналістичного слідознавства та трасології, у галузі технічного дослідження документів, почеркознавства та авторознавства; б) спеціальні економічні знання у галузі бухгалтерського, податкового обліку, фінансової звітності, ціноутворення; в) спеціальні товарознавчі знання; г) спеціальні автотоварознавчі та транспортно-товарознавчі знання; д) спеціальні будівельно-технічні, земельно-технічні, оціночно-будівельні, оціночно-земельні, дорожньо-технічні знання та знання з питань землеустрою; ж) спеціальні знання у галузі інформаційних та комп'ютерних технологій; з) спеціальні психологічні знання.

Наведений перелік спеціальних знань не є вичерпним і може бути доповнений іншими, залежно від галузі (сфери), в якій вчинено кримінальне правопорушення, конкретних обставин, безпосередніх предметів посягання, слідової картини, способів приготування, вчинення та приховування слідів, заподіяних наслідків, особливостей суб'єкта правопорушення та інших чинників.

О. М. Шрамко до суб'єктів використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень відносить слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд, адвоката-захисника, а до суб'єктів застосування відповідних знань – спеціаліста, ревізора, перевіряючого, експерта, перекладача (сурдоперекладача) [6, с. 93–94].

З огляду на окреслені спеціальні знання до спеціалістів, що можуть залучатись до проведення оглядів під час розслідування, належать:

- інспектори-криміналісти (*техніки-криміналісти*) підрозділів Національної поліції, які володіють спеціальними знаннями та практичними навичками у галузі застосування криміналістичної техніки;
- експерти державних експертних установ міністерств та відомств України, які також можуть залучатись як спеціалісти, відповідно до відомчих інструкцій МВС України;
- ревізори та перевіряючі Державної аудиторської служби та інших органів контролю, які володіють спеціальними знаннями з питань бухгалтерського, податкового обліку, фінансової звітності, ціноутворення;
- інші фахівці, що володіють фаховими знаннями в інших сферах науки, техніки, мистецтва та ремесла, яких органи досудового розслідування можуть залучити до слідчої (розшукової) дії.

Наведений перелік обізнаних осіб не повний, оскільки КПК України не містить обмежень щодо спеціальних знань, які можна використовувати у кримінальному процесі.

У процесі розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 191 КК України КПК спеціалістів можна залучити до таких слідчих (розшукових) дій, як: огляд (ст. 237), обшук (ст. 234), допит (ст. 224), пред'явлення для впізнання (ст. 228, 229), слідчий експеримент (ст. 240), призначення експертизи (ст. 242), отримання зразків для експертизи (ст. 245).

Використання спеціальних знань під час проведення оглядів може відбуватись як у процесуальній, так і в не процесуальній формі. До процесуальної форми належить залучення спеціаліста, а до непроцесуальної – попереднє дослідження вилучених речових доказів, документів та проведення консультацій. Отже спеціаліст під час огляду виконує дві основні функції: надання технічної допомоги сторонам кримінального провадження (ч. 2 ст. 71 КПК України) і надання консультації з питань, що потребують спеціальних знань і навичок (ч. 1 ст. 71 КПК України) [3].

Розглянемо окремі види оглядів. Огляд місця події як першочергова слідча (розшукова) дія дає можливість перевірити версію приховання фактичного розкрадання, інсценуючи, наприклад, пожежу, аварію, стихійне явище тощо.

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з випуском неврахованої продукції, виникає необхідність в огляді певних ділянок місцевості та приміщень, які не є місцем події в криміналістичному значенні, однак є об'єктами, що своїм розташуванням, призначенням, станом, наявністю або відсутністю змін у матеріальній обстановці викликають необхідність безпосереднього обстеження.

Потреба в таких оглядах виникає у разі, коли необхідно обстежити виробничі, торгові, складські, житлові та інші приміщення, ділянки території підприємств, під'їзних шляхів, вантажно-розвантажувальних майданчиків, місць вивезення відходів виробництва (підприємств переробки відходів, смітників, місць поховання худоби та ін.). Так, у кримінальних провадженнях про розкрадання матеріальних цінностей може виникнути версія про неналежні умови на складах для зберігання виробів, внаслідок чого значно збільшився відсоток їх вологості чи інші показники. У перевірці версій про незаконне списання у витрати сировини, матеріалів, що не піддаються подальшому використанню, важливу роль має огляд місць їх складування, знищення (як зіпсованих) шляхом спалювання, закопування. Відсутність слідів таких дій може вказувати на те, що такої кількості відходів не було, або ж їх не знищували зовсім і могли використовувати як сировину для випуску іншої продукції.

Значні результати дає також огляд виробничих приміщень, технологічного обладнання для перевірки версій, що виникають у зв'язку із посиленням відповідальних осіб за випуск продукції на неналежні умови виробництва, дефекти обладнання тощо. Під час таких оглядів може виникнути потреба у дослідницьких діях для перевірки ходу і результатів певних виробничих процесів, операцій. У цих випадках слідчий після закінчення огляду може запланувати проведення слідчого експерименту, для участі в якому доцільно залучити фахівців у даній галузі виробництва [1, с. 18–19].

Під час огляду спеціалісти-криміналісти можуть залучатись для фотографування, звуко- чи відео-запису перебігу та результатів його проведення, виявлення, фіксації та вилучення речових доказів – матеріальних об'єктів, які були знаряддям вчинення або інсценування кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди, предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом та документів. До їх функцій слід також віднести допомогу слідчому: у проведенні вимірювання, складанні планів і схем, графічних зображень, виготовленні відбитків та зліпків, відборі зразків [3].

Важливим процесуальним джерелом доказів для вчинення розкрадань шляхом зловживання службовим становищем є документи. Незважаючи на вжиті корупціонерами заходи маскування та приховування слідів розкрадань, останні неодмінно залишаються у різних документах, зокрема такі, що підтверджують здійснення організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій; фінансових операцій; фіксують зобов'язання між замовником і виконавцем тощо.

Так, у сфері виробництва найчастіше підробляють акти приймання виконаних робіт, до яких вносять завідомо неправдиві відомості щодо обсягу виконаних робіт, їх вартості, вартості окремих матеріалів тощо. Для виявлення та фіксації слідів розкрадань необхідно звернути особливу увагу на документи бухгалтерського обліку та звітності: виписки за особовими рахунками; роздруківки банківських операцій; локальні кошториси; платіжні доручення; рахунки-фактури, що підтверджують операції щодо закупівлі матеріалів; бухгалтерські довідки щодо балансу грошових коштів та матеріальних цінностей; відомості на видачу заробітної плати за договором підяду; видаткові касові ордери; накази службових осіб про затвердження кошторисної документації на проведення робіт; податкова документація та бухгалтерська звітність; реєстри бухгалтерського обліку – головна книга; податкові реєстри; первинні документи з обліку нематеріальних активів; журнали обліку виданих довіреностей та інші документи.

Вивчення судової практики у кримінальних провадженнях, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або заволодінням ним шляхом зловживання службовим становищем, свідчить, що однією з найбільш поширених слідчих (розшукових) дій є огляд речей і документів. Основним завданням огляду документів є виявлення ознак, що свідчать про матеріальне або інтелектуальне підроблення, а також встановлення порушень проектно-кошторисної документації, допущених підрядником виконання робіт.

З метою якісного проведення, огляд документів повинен відбуватись за участю спеціалістів різних галузей знань: спеціалістів-економістів бухгалтерського, податкового обліку, фінансової звітності, ціноутворення, спеціалістів у галузі технічного дослідження документів, почеркознавства та авторознавства, комп'ютерних технологій тощо.

До огляду також рекомендується залучати працівників органів контролю – ревізорів, перевіряючих, аудиторів, що сприятиме більш швидкому встановленню фактів порушення фінансової дисципліни на підприємстві та виявленню фактів привласнення, розтрати чи заволодіння чужого майна.

Важливим для спеціаліста є знання спеціальної бухгалтерської термінології, шифру форм звітності та назв документів, які необхідно вилучити при проведенні огляду (обшуку), тимчасовому доступі до предметів і документів [5, с. 42].

Спеціаліст-економіст повинен також допомогти слідчому правильно зафіксувати в протоколі місця виявлення документів, знаходження їх у відповідних папках та файлах, в тому числі розміщених у спеціальних комп'ютерних програмах з бухгалтерського обліку. В таких випадках не заміною для слідчого буде допомога спеціаліста, який володіє спеціальними знаннями у сфері комп'ютерних технологій [5, с. 40-42]. Такі спеціалісти під час огляду комп'ютерної техніки та носіїв комп'ютерної інформації можуть виявити ознаки виготовлення різних копій і варіантів документів, наявність ознак підробки, виконавця документів, дату виготовлення та внесення зміни в документи, що мають значення для розслідування, встановити факти редагування початкового змісту документів шляхом попереднього дослідження електронних версій цих документів, створених за допомогою персонального комп'ютера [4, с. 30], проконсультувати слідчого щодо можливості призначення комп'ютерно-технічної експертизи та питань, які необхідно задати експерту у постанові про її призначення.

Спеціалісти у галузі технічного дослідження документів, почеркознавства та авторознавства можуть надати кваліфіковану допомогу слідчому в огляді документів на предмет способу їх виготовлення, наявності внесення змін до первинного його вигляду та змісту, встановлення дійсності відбитків печаток та штампів, виконавців рукописних текстів та підписів на них, а також автора змісту конкретного тексту у документі. До їх функцій можна віднести також допомогу слідчому у відборі експериментальних зразків почерку та підписів у службових осіб, відбитків печаток та штампів, проведення консультації з питань

призначення технічних експертиз документів, почеркознавчих та авторознавчих експертиз, здійснити допомогу у формулюванні питань у постановках про їх призначення.

Якщо об'єктами огляду є нерухомість – будинки, споруди, будівельні матеріали, конструкції, ділянки дорожнього полотна, земельні ділянки та відповідні документи, що мають відношення до них, то до участі в їх проведенні доцільно залучати спеціалістів з будівельно-технічних, оціночно-будівельних, земельно-технічних, оціночно-земельних досліджень, а також інженерів-будівельників, проєктантів, землепорядників, геодезистів, які працюють у сферах промислового та цивільного будівництва, будівництва автомобільних шляхів та землеустрою.

Під час огляду такі спеціалісти можуть допомогти слідчому фіксувати окремі конструктивні особливості будови або будівельних конструкцій, провести заміри, відібрати зразки будівельних матеріалів чи конструкцій, звернути увагу слідчого на окремі порушення технологічних процесів, будівельних норм та правил, допущених під час будівництва, допомогти скласти плани, схеми, креслення, підготувати матеріали для призначення експертиз [5, с. 42–44].

Висновки. Під час огляду в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з розслідуванням привласнення, розтрати або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, участь спеціаліста полягає у наданні технічної допомоги сторонам кримінального провадження і проведення консультацій з питань, що потребують спеціальних знань та навичок. Спеціалісти під час оглядів можуть застосовувати спеціальні знання: з галузей криміналістики, економіки, товарознавства, автотоварознавства, транспортного товарознавства, будівництва, землеустрою, інформаційних та комп'ютерних технологій, психології та інших сфер знань.

Список використаних джерел

1. Засць О. М. Методика досудового розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. URL: <http://oduvs.edu.ua/uploads/09>lecia-26> (дата звернення: 21.05.2022).
2. Кримінальний кодекс України: станом на 03.06.2020 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2341-14> (дата звернення: 04.06.2022).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.04.2022).
4. Розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері будівництва: метод. рек. / А. П. Запотоцький, А. А. Вознюк, С. В. Кучменко. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 78 с.
5. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних злочинів: метод. рек. / Б. Б. Теплицький, О. М. Шрамко, В. В. Юсупов. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 71 с.
6. Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дис. на здобуття наук. ступеня доктор філософії: 12.00.09. Київ : НАВСУ, 2021. 224 с.

References

1. Zaiets, O. M. (2016). *Metodyka dosudovoho rozsliduvannia pryvlasnennia, roztraty maina abo zavolodinnia nym shliakhom zlovzhyvannia sluzhbovym stanovyshchem [Methods of pre-trial investigation of misappropriation, misappropriation of property or taking it by abuse of office]*. Retrieved from <http://oduvs.edu.ua/uploads/09>lecia-26> [in Ukrainian].
2. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedural Code of Ukraine]*. (n.d.). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
3. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
4. Zapototskyi, A. P., Vozniuk, A. A. & Kuchmenko, S. V. (2017). *Rozsliduvannia pryvlasnennia, roztraty maina abo zavolodinnia nym shliakhom zlovzhyvannia sluzhbovym stanovyshchem u sferi budivnytstva [Investigation of misappropriation, misappropriation or seizure of property through abuse of office in the field of construction]*. Kyiv: NAVSU [in Ukrainian].
5. Teplytskyi, B. B., Shramko, O. M. & Yusupov, V. V. (2019) *Uchast spetsialista u provedenni slidchykh (rozshukovykh) dii pid chas rozsliduvannia koruptsiinykh zlochniv [Participation of a specialist in conducting investigative (search) actions during the investigation of corruption crimes]*. Kyiv: NAVSU [in Ukrainian].

6. Shramko O.M. (2021). Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia koruptsiinykh kryminalnykh pravoporushen [Use of special knowledge in the investigation of corruption offenses]. *Candidate's thesis*. Kyiv: NAVSU [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.05.2022.